

Anarhistička biblioteka

Anti-Copyright

Praznina kao pokretalo

Neuspjeh simboličkog mišljenja

John Zerzan

John Zerzan

Praznina kao pokretalo

Neuspjeh simboličkog mišljenja

<http://www.stocitas.org/>

[zerzan%20praznina%20kao%20pokretalo.htm](http://www.stocitas.org/zerzan%20praznina%20kao%20pokretalo.htm)

Prijevod originalno objavljen u knjizi John Zerzan:

Anarhoprimitivizam protiv civilizacije, Jesenski i Turk, Zagreb,

2004.

anarhisticka-biblioteka.net

Ne dođemo li uskoro „k sebi”, mogućnost da stvorimo bilo kakvu alternativnu opciju toj kvazi-egzistenciji, koju se u našoj „civilizaciji slike” naziva životom, bit će nepovratno izgubljena.

David Howes

Može li se danas sa sigurnošću reći da čovjek doista živi? Kako sama bit kulture sve više kopni i nudi sve manje utjehe našim pomućenim životima, jača u nama potreba da bolje promotrimo ova nemila vremena i možda otkrijemo koje je mjesto kulture u njihovu sklopu.

Ted Sloan tjeskobno pita: *Što to ne valja u suvremenom svijetu? Zašto suvremena društva tako teško stvaraju odrasle ljude sposobne za intimni život, posao, zabavu i čudorednost? Zašto nas posvuda okružuju znaci okrnjenog života?* Prema riječima Davida Morrisa: *Kronična bol i depresija, počesto povezane i nerijetko shvaćene kao jedinstveni poremećaj, čimbenici su krize koja pogađa samo središte postmodernoga života.* Dobili smo kibernetički prostor i virtualnu stvarnost, te neposrednu kompjutorsku komunikaciju u globalnome selu; pa zašto se onda osjećamo tako osiromašeno i osamljeno?

U skladu s Freudovim predviđanjima da će potpuni ostvaraj civilizacije donijeti univerzalnu neurotičnu nesreću, protucivilizacijska kretanja sve više jačaju kao odgovor na duševnu patnju koja nas okružuje. Simbolički život, ta bit civilizacije, podvrgnut je stoga sve snažnijim kritikama.

Može se, međutim, opravdano tvrditi da je ta potvrđena sastavnica civilizacije istodobno gotovo posve nerazjašnjena; i dok kritika simboličkoga života dolazi iz čiste nužde, mnogi od nas osjećaju potrebu da proniknu razloge zbog kojih se uvjeti ljudske egzistencije neprekidno pogoršavaju. Iz tog osjećaja zapletenosti u mrežu simbola proizlazi teza da je mjera do koje su mišljenje i osjećaji skopčani sa simbolizmom istodobno mjera do koje odsutnost ispu-nja unutarnji svijet čovjeka, a razara onaj vanjski.

Čini se da smo doživjeli sveobuhvatni pad u predstavljanje ili reprezentaciju, čije dubine i posljedice tek sada dolaze do potpunog izražaja. U maniri istinskog krivitvorenja, simboli su isprva posredovali zbilju, a zatim je posve zamijenili. U današnje vrijeme, ljudi više žive unutar samih simbola, nego u vlastitome tjelesnom biću ili u prostoru izravnih međudnosa.

Što je taj sustav unutarnje reprezentacije razvijeniji, to je čovjek udaljeniji od zbilje koja ga okružuje. Nakon što je simboličko predstavljanje, zajedno s milijardom reprezentacijskih sredstava, polučilo potpuno otuđenje i izdaju stvarnosti, svi drugi odnosi, drugi spoznajni registri u najmanju su ruku zapriječeni.

To zaprečivanje, te njemu susljedno izobličavanje i udaljavanje, u primarnome je i izvornome smislu ideologijske naravi; svaka sljedeća ideologija je odjek te prvotne. Debord je opisao suvremeno društvo kao ono koje postavlja svakovrsne zapreke životu u korist vlastite reprezentacije: slike su zasjele u sedlo na leđima života. To je, međutim, sve samo ne novi problem. Od samih početaka, svjedoci smo imperijalne i ekspanzivne naravi kulture. Pitanje je samo koje je prostore kultura uspjela osvojiti? Filozofija danas govori kako je jezik taj koji govori i misli. No, je li to oduvijek bilo tako? Simbolizacija je pravocrtan, sukcesivan, nadomještavajući proces; ona ne može istodobno obuhvatiti čitav svoj objekt. Njezin instrumentalni opseg može se svesti na dva sljedeća pojma: manipulaciju i težnju dominaciji. Njezin pristup najbolje opisuje jednadžba koja kaže: *neka a predstavlja b*, umjesto *neka a bude b*. Jezik ima teme-lje u nastojanju da se konceptualizira i izjednači ono nejednako, pa stoga premošćuje bit i raznovrsnost raznorodna i promjenjiva izobilja.

Simbolizam je golem i nejasan imperij koji zrcali i čini koherentnim jedan pogled na svijet, pri čemu je i sâm jedan mogući pogled na svijet zasnovan na odbacivanju neposrednog i spoznatljivog smisla čovjeka.

Na kraju djela *Zagonetka Neandrtala*, James Shreeve izlaže prelijepu ilustraciju alternative simboličkome bivanju. Razmišljajući o

ra ponajprije svjedoči o nedostatku smisla/značenja, a ne o njegovu postojanju.

Golema, neispunjiva potrošnja, sukladna diktatu potrošnje i društvene kontrole, prevladavajući je izvor utjehe zbog nedostatka smisla/značenja, a kultura je svakako jedan od omiljenih izbora potrošača. U osnovi, ishodište našeg lažnog i simboličkog totaliteta upravo je podjela rada. *Jačanje specijalizacije*, zapisao je Peter Lomas, *potkopava čovjekovu vjeru u vlastitu sposobnost opstanka*.

Potpuno smo zahvaćeni kulturalnom logikom objektivizacije i objektivizacijskom logikom kulture; upravo zbog toga mnogo ljudi nove rituale i druge oblike reprezentacije posve pogrešno smatra putem do ponovnog začaravanja ljudske egzistencije. S obzirom na to da je njegova neuspješnost potvrđena, ritual će teško dati odgovore na postavljena pitanja. Lévi-Strauss pisao je o *mudrosti* koju primitivni narodi *prakticiraju posve spontano, mudrosti čije je odbacivanje od modernoga svijeta čista ludost*.

S jedne strane nekadašnje simbolizacijom nepomućeno zdravlje, a s druge ludilo i smrt. Kultura nas je nagnala na izdaju našeg *aboridžinalnog*, izvornog duha i cijelosti, otjeravši nas prema stalno pogoršavajućem prostoru sintetičkog, izolativnog, osiromašenog otuđenja. To, dakako, ne znači da više nema svakodnevnih užita-ka, bez kojih bismo zasigurno izgubili vlastitu ljudskost. No, svaki korak na putu kojim se krećemo, proširuje svijest o tome što sve treba izbrisati želimo li dosegnuti trenutak iskupljenja.

ranijoj, nesimboličkoj svijesti, autor iznosi važne distinkcije i pretpostavke:

... prije nego što su bogovi modernog svijeta naselili zemlju, zašavši među bizone i vlati trave, duh Neandertalca bijaše životinja ili vlat trave; stvari koje su ga okruživale, poimao je kao jedinstvenu životnu silu, bez potrebe da ih razlikuje i razdvaja različitim imenima. Izostanak umjetničkog izraza ni u kom slučaju ne upućuje na izostanak svijesti o onome umjetničkom u svijetu. Neandertalci nisu oslikavali svoje pećine slikama životinja. No, možda nisu osjećali potrebu da zarobe život u nepokretnom prikazu jer se njegova bit u svojoj punini podavala njihovim osjetilima. Prizor galopirajućeg krda sâm je po sebi poticao burni osjećaj ljepote. Nisu imali bubnjeva ni koštanih svirala, ali su zasigurno mogli uživati u pulsirajućim ritmovima vjetra, zemlje i svojih srdaca. Za razliku od spoznajnoga jedinstva sa svijetom u kojemu smo prema Shreevovim riječima nekada uživali, uporaba simbola općenito se smatra temeljem ljudske svijesti. Goethe je rekao: Sve je simbol, dok je industrijski kapitalizam, taj kamen temeljac posredništva i otuđenja, polako stupao na scenu. Gotovo istodobno, Kant je zaključio da ključ filozofije leži u odgovoru na pitanje: Na čemu se temelji odnos onoga u nama što nazivamo „reprezentacijom” prema objektu? Na nesreću, on je čitavome modernom mišljenju nametnuo jedan izvanpovijesni te, u osnovi, neprimjereni odgovor: ljudi, prema Kantu, jednostavno nisu sposobni za neposrednu spoznaju stvarnosti. Dva stoljeća poslije, Emmanuel Levinas se uvelike približio cilju rekavši kako je filozofija, u vlastitoj dijakroniji, razvoj svijesti o raspadu svijesti.

Eli Sagan govorio je u ime mnogih kad je rekao da je potreba za simbolizacijom i životom u simboličkome svijetu, poput agresije, jedna od ljudskih potreba koja je toliko neporeciva da je se može osporiti samo po cijenu ozbiljnoga psihičkog poremećaja. Potreba za simbolima — i za nasiljem — nije, međutim, oduvijek postojala. Te su potrebe posljedak razbijanja i komadanja nekadašnje cjelovitosti u procesu pripitomljavanja koji je iznjedrio civilizaciju. Očito potaknuta sve snažnijim nadolaskom podjele rada u gornjem pa-

leolitiku, kultura se pojavila kao vrijeme, jezik, umjetnost, broj i konačno kao zemljoradnja.

Riječ kultura dolazi od latinskoga pojma *cultivare* kojim se označavala obrada zemlje; ili, točnije, pripitomljavanje biljaka i životinja, a time i samih ljudi. Od tada pa nadalje, nemirni duh inovativnosti i tjeskobe prati nas u stopu, dok uvijek novi simbolički modusi nastoje zahvatiti nešto što se ne može dokučiti bez odbacivanja otuđenoga svijeta simboličkoga.

Sljedeći Durkheima, Leslie White zapisao je 1949. godine sljedeće riječi: *Ljudsko ponašanje je simboličko ponašanje; simboličko ponašanje je ljudsko ponašanje. Simbol je čovjekov univerzum. Vrijeme ukazivanja na ideologijsku pozadinu takvih tvrdnji, koje su služile za prikrivanje krivotvorenih temelja sveobuhvatne lažne svijesti, sada je iza nas. No, ako posve razvijeni simbolički svijet nije — prema odvažnoj tvrdnji Northropa Fryea — povelja naše slobode, utoliko je antropolog Clifford Geertz bliži istini kad kaže da svi mi općenito ovisimo o smjernicama koje nam pružaju sustavi značenjskih simbola. Još joj je bliži Cohen koji je zamijetio da su simboli ključni za razvoj i održanje društvenog poretka. Društveni poredak i mjesto pojedinca u njegovu sklopu, izraženo je skupom simbola — to je formulacija koja porijeklo takvog odnosa nikada ne dovodi u pitanje. Valja se, stoga, upitati: kako se dogodilo to da simbolizacija počne ravnati našim ponašanjem?*

Kultura se javlja i napreduje usporedno s čovjekovim ovladavanjem prirodom, a njezin razvoj je mjera napredovanja tog ovladavanja, koje je iznjedrilo sve naglašeniju podjelu rada. Malinowski je simbolizam shvaćao dušom civilizacije, poglavito kad je riječ o jeziku kojim je omogućeno koordinirano, zajedničko djelovanje ili pak o različitim tehnikama standardizacije, te ishodu pravila društvenog, obrednog i proizvodnog ponašanja.

Upravo naš iskorak iz jednostavnosti i punoće neposrednog doživljaja života, iz čulnog vida spoznavanja, otvara pukotinu koju simboličko nikada ne može premostiti. Upravo se ta pukotina uvijek iznova prekriva slojevima kulturalnih utjeha, krpa se izgrad-

nepoznate izvan okvira civilizacije i spolnu nejednakost. *Knjiga o Hopima* Franka Watersa, donosi zadivljujući prikaz učinaka podjele rada i siromaštva simboličkoga: *Postupno su sve češće pribavljali stvari koje im nisu bile potrebne i što su ih više sakupili, tražili su više novih. Zbivanja su postala ozbiljna. Nisu, naime, mogli shvatiti da se polako, korak po korak, udaljuju od dobrog života kojim su živjeli.*

Jedno od poglavlja u djelu *Vrijeme prije povijesti* Colina Tudgea, nosi značenjem bremenit naslov *Kraj raja: zemljoradnja*. Bit epistemologijskog razlučivanja koje leži u temelju spomenutog djela, raskrivena je u sljedećem Ingoldovu kontrastu: *Ukratko, dok je zemljoradnicima i stočarima oruđe instrument kontrole, lovcima i skupljačima ono je instrument otkrivenja*. I Horkheimer iznosi svoje prosudbe o duhovnoj cijeni pripitomljenja/potčinjenja prirode: *uništenje unutarjnega života cijena je koju čovjek mora platiti zato što ne poštuje ni jedan oblik života osim vlastitoga*. Nasilje upravljeno prema van, nosi za sobom duhovne posljedice; usporedno s preobličenjem i iskorjenjivanjem izvanjskoga svijeta, percepcijsko polje čovjeka biva podvrgnuto fundamentalnim promjenama. Priroda zasigurno nije podredila civilizaciju; upravo suprotno.

Danas je pomodno, ako ne i isplativo, tvrditi da kultura oduvijek postoji i da će do vijeka postojati. Iako je posve jasno da je postojalo golemo razdoblje čovjekova nesimboličkog bivanja, možda i stotinu puta duže od razdoblja civilizacije, te da je kultura napredovala isključivo na uštrb prirode, sa svih nas strana uvjeravaju da je simboličko — poput otuđenja — vječno. Time pitanja porijekla i mogućih odredišta postaju besmislena. Izvan prostora semiotike — koji je zarobio čitavu zbilju — ništa se ne može pronaći.

No, ograničenja prevladavajućeg prosuđivanja i cijena civilizacije suviše su očiti da bismo tek tako prihvatili spomenute tvrdnje. Od uspostave simboličkoga, ljudi nastoje svojim sudjelovanjem u kulturi obnoviti izvornost vlastita života. Neprekidna težnja ili tražnja za transcendentnim svjedoči o nedostatku kao prevladavajućoj kulturalnoj konstanti. Kao što ističe Thomas McFarland, *kultu-*

od bilo koje civilizacije. Jednakost i dioba bile su temeljne odrednice života lovaca skupljača, koji bi zapravo bilo bolje nazvati živom skupljača lovaca ili sabiračkim životom. Veći dio njihove prehrane sastojao se od biljnog materijala, a prije gornjeg paleolitika ne postoje nikakvi dokazi koji bi upućivali na prakticiranje lova.

Poučan uvid u suvremena primitivna društva nude radovi Colina Turnbulla o životu Pigmeja iz šume Ituri i njihovih susjeda, Bantua. Pigmeji su sabirači i žive bez religije i kulture. Iako ih poljodjelci Bantui smatraju nemoralnima i glupima, Pigmeji uživaju izraženi individualizam i osobne slobode. Pigmeji, s druge strane, bespoštedno ismijavaju obredne svečanosti Bantua i njihovo poimanje grijeha. Odbacujući teritorijalizam i pojam privatnoga vlasništva, prema riječima Mary Douglas, *slobodno kreću neiscrtanim, nesustavnim i neograničenim društvenim krajolikom.*

Golemo razdoblje koje je prethodilo pojavi simboličkog bivanja, mnogim je znanstvenicima izrazito važno i, dakako, tajanstveno doba. Baveći se tim *razdobljem koje obuhvaća više od dva milijuna godina*, Tim Ingold opisao ga je kao *jednu od najvećih zagonetki u prostoru arheologije.* Dugovječnost toga stabilnog, nekulturalnog razdoblja može se međutim jednostavno objasniti: prema pretpostavci F. Goodmana, *tadašnja egzistencija bila je toliko skladna, a prilagodba životnim okolnostima toliko sveobuhvatna, da se u materijalnom smislu ništa nije mijenjalo tisućama godina.*

Konačna pobjeda kulture nastupila je s pripitomljavanjem. Životni opseg uvelike se suzio i postao specijaliziran te je nasilno otrgnut iz ranijeg sklada i spontane slobode. Napad simboličkog usmjerenja na prirodno, imao je neposredne posljedice. Rani pećinski crteži, nađeni gotovo 200 kilometara od najbližeg izvora vode u Sahari, prikazuju ljude koji plivaju. Slonovi su još bili prilično česta pojava na obalnim područjima Sredozemlja oko 500. godine prije Krista, piše Herodot. Povjesničar Clive Ponting pokazao je da je svaka civilizacija bitno narušila zdravlje svoje okoline.

Obrada zemlje definitivno nije podigla kakvoću niti osigurala siguran izvor hrane, ali je proizvela bolesti svih vrsta, gotovo posve

njom civilizacijskih obilaznica koje nikada ne nadoknađuju izgublenu cjelovitost. U nekom dubljem smislu, samo ono potisnuto po prima simbolički oblik jer samo ono što je potisnuto uopće i zahtijeva simbolizaciju. Opseg simbolizacije svjedoči u tome smislu, o opsegu onoga potisnutog; zakopanog, ali nikako i nestalog.

Vjerojatno posve neopaženo, podjela rada je dugo vremena polako napredovala i konačno počela nagrizzati autonomiju pojedinca i dotadašnji modus društvenog bivanja zasnovan na izravnim, neposredovanim odnosima. S razvojem civilizacije, stvoreni su svi uvjeti za nesmetano širenje virusa čije su posljedice vidljive u svemu onome što nas danas čini žrtvama. Od početnog otuđenja do napredne civilizacije, pravac kretanja je obilježen sve snažnijom materijalizacijom, ovisnošću, birokratizacijom, duhovnim pustošenjem i jalovim tehniciziranjem.

Nimalo ne čudi što pitanje porijekla simboličkog mišljenja, životne sile civilizacije, ima veliku važnost. Još je važnije potražiti odgovor na pitanje zašto se kultura uopće morala pojaviti, uzme li se u obzir drevnost ljudske inteligencije kakvom je poznajemo. Kao što je Thomas Wynn uvjerljivo pokazao, postoji i više nego očiti vremenski rascjep između ustanovljenja inherentno ljudskih sposobnosti i pojave simboličke kulture, a za spajanje tih dvaju momenata čovjekove povijesti, bile su potrebne tisuće naraštaja.

Moglo bi se reći da je kultura nedavna pojava. Najstariji primjerci spiljske umjetnosti javljaju se prije tridesetak tisuća godina, a zemljoradnja nije starija od deset tisuća godina. Sastavnica koja je, nakon golema vremenskog razdoblja, konačno pokrenula simboličku djelatnost čovjeka, odnosno njegovu postojeću inteligenciju upravila na put simbolizacije, jest promjena u čovjekovu odnosu prema prirodi. U vremenskom intervalu od pojave čovjeku inherentne inteligencije do pokretanja simbolizacije, čovjek vjerojatno nije težio ovladati prirodom. Moguće je, stoga, da je tek pojavom te težnje, simbolizacija iskustva — potpomognuta postupnom podjelom rada — počela svoj uspon.

Često se, međutim, tvrdi da se nasilnost primitivnih ljudi — pri-
nošenje ljudskih žrtava, kanibalizam, lov na glave, ropstvo itd. —
mogla ukrotiti isključivo simboličkom kulturom/civilizacijom. Jed-
nostavan odgovor na takvo stereotipno poimanje primitivaca jest
taj da organizirano nasilje ni u kom slučaju nije okončano poja-
vom kulture, nego je tek tada uopće i počelo. William J. Perry je
proučavao mnoge narode Novoga Svijeta i zabilježio nevjerojatan
kontrast između zemljoradničkih i nezemljoradničkih skupina. Po-
tonji su, prema njegovim bilješkama, *bili kulturalno inferiorni, ali
su im užasni običaji prvih bili posve nepoznati*. Dok se gotovo u
svim društvima koja su — diljem globusa — usvojila pripitomlja-
vajući odnos prema prirodi, javljaju izrazito nasilni običaji, nezem-
ljoradničkim društvima organizirano je nasilje gotovo nepoznato.
Antropolozi već duže vrijeme ističu indijanska plemena na sjeve-
rozapadnoj obali Amerike kao iznimku spomenutog pravila. Iako
su se, naime, većinom bavili ribarstvom, ti su Indijanci u jednome
trenutku počeli uzimati robove i ustanovili izrazito hijerarhizirano
društvo. No, čak je i u njih postojalo pripitomljavanje i to u obliku
pripitomljenih pasa i nasada duhana.

Svi mi podliježemo objektifikaciji i dopuštamo razvijenoj mreži
kulture da nas nadzire i uči kako valja živjeti, kao da je to posve
prirodno stanje stvari. No to je sve samo ne prirodno i treba jasno
pokazati što nam je to kultura/civilizacija donijela, a što oduzela.

Filozof Richard Rorty opisao je kulturu kao složenost različitih
oblika znanja. U prostoru simboličkoga bivanja, čula su posve obez-
vrijeđena zbog njihova sustavnog izdvajanja i susljedne atrofije. U
sklopu civilizacije, senzualizam se ne smatra legitimnim izvorom
istine.

Ljudi su nekoć dopuštali potpun i nesmetani protok raznovrsnih
osjetilnih podražaja koji su stizali iz okolnog svijeta ili prostora ko-
ji njemački jezik naziva *umwelt*. Heinz Werner ustvrdio je da su
osjetila izvornih ljudi, prije svih onih podjela u društvu koje su raz-
lomile osjetilni registar, bila stopljena u jedinstvenu, nerazlučivu
čulnost. Preživjeli nezemljoradnički narodi, čija se osjetila nerijet-

šamani, preuzevši ideologijsko vodstvo i nadzor nad sadržajem ri-
tualu.

Taj izvorni specijalist postao je regulatorom osjećaja skupine, a
porast šamanove moći pratio je odgovarajući pad duševne vitalnos-
ti ostalih članova skupine. Centralizirani autoritet, a najvjerojatnije
i religija, posljedak su izdignutog položaja šamana. Čitav spektar
složenih društvenih odnosa utjelovljen je u tom pojedincu koji je
držao simboličku moć. Svi kasniji vođe i poglavice razvili su se iz
povlaštenoga položaja koji je šaman imao među svim ostalim čla-
novima skupine.

Religija je, poput umjetnosti, pridonijela uspostavi opće simbo-
ličke gramatike toliko potrebne novome socijalnom poretku, njego-
vim pukotinama i tjeskobama. Svijet biva zasnovan na latinskome
pojmu *religare* — vezati ili obvezati — i grčkom izrazu kojim se oz-
načava poštivanje rituala ili odanost pravilima. Potreba socijalne
integracije, koja se tada prvi put javlja, utoliko je očita pokretačka
osnova religije.

Religija se nadaže kao odgovor na nesigurnost i napetosti, obeća-
vajući rješenje i konačno nadilaženje novonastalih problema sred-
stvima simboličkoga. Prije pogrešnog skretanja prema kulturi i civi-
lizaciji (pripitomljavanju), nije bilo nikakvoga razloga za postojanje
religije. Američki filozof George Santayana lijepo je sažeo čitavu
problematiku sljedećim riječima: *Religija je novi svijet u kojem se
čovjek nastanio*.

Od Darwinova *Porijekla čovjeka* postalo je jasno da se ljudska
evolucija kulturalno uvelike ubrzala u vrijeme neznatne psiholo-
ške promjene. Drugim riječima, simboličko bivanje nije posljedica
razvoja potrebnih sposobnosti. Danas jednoznačno možemo zaklju-
čiti, ističe Clive Gamble, da se intencija ljudskog djelovanja ni u
kom slučaju nije javila tek nakon pripitomljavanja / poljodjelstva
/ civilizacije.

Domorodačko stanovništvo afričke pustinje Kalahari, ističe La-
urens van der Post, *živjelo je u stanju potpunog povjerenja, sigurnos-
ti i međuovisnosti s prirodom* koja je prema njima *bila puno blaža*

je je — nenagrizeno podjelom rada — bilo cjelovito i nerazlučeno, bila su jednostavno nepotrebna.

Često se govori da simbol ima funkciju rastvaranja onih struktura zbiljskog koje izmiču empirijskom opažaju. Kad je riječ o procesima kulture i civilizacije, istini je, međutim, puno bliža tvrdnja Abnera Cohena prema kojoj simbolizam i ritual prerusavaju, mistificiraju i posvećuju mučne dužnosti i zadaće, nastojeći im priskrbiti poželjnost. Prema riječima Davida Parkina, obvezujuća narav rituala otupljuje prirodnu autonomiju pojedinaca, stavljajući ih u službu autoriteta.

Kao tobožnja opreka otuđenju, protusvijet javnih rituala kreće se protivno smjeru povijesnog gibanja. No, to je puka obmana, s obzirom na to da ritual omogućava uspostavu kulturalnog poretka, tog kamena temeljca otuđene teorije i prakse. Ritualne strukture autoriteta imaju važnu ulogu u organizaciji proizvodnje (podjeli rada) te aktivno potpomažu nadolazak pripitomljavanja. Simboličke kategorije uspostavljaju se u svrhu kontrole divljeg i stranog; tako proces podređivanja žene — potpuno dovršen pojavom zemljoradnje — počinje u trenutku kad žena postaje tegleća životinja i/ili seksualni objekt. Dio toga fundamentalnog pomaka je i kretanje u smjeru teritorijalizma i susljednih ratova; Johnson i Earle razmatrali su u svojem radu upravo bliskost i vremensku usklađenost toga kretanja s porastom važnosti ceremonijalizma.

Prema riječima Jamesa Shreevea, *svaka pojava nejednakosti otkrivena etnografskim istraživanjima, obično se pravda pozivom na sveto*. Slično tomu, piše Eliade, *čitav je simbolizam u početku bio religiozne naravi*. Čini se, stoga, da se društvena nejednakost javlja usporedno s podvrgavanjem čovjeka prostoru neljudskog. M. Reinach je zapisao kako *zahvaljujući magiji, čovjek prelazi u napad na objektivni svijet*. Cassirer je pak zapisao da *priroda uzmiče tek pred obredima*.

Ritualne djelatnosti iznjedrile su šamana koji nije bio samo prvi specijalist zbog vlastite uloge na tome području, nego i prvi praktičar kulture uopće. Najranije oblike umjetnosti stvorili su upravo

ko međusobno prepliću, iskazuju puno viši stupanj osjetilne svijesti i djelatnosti od kultiviranih pojedinaca. Začudnih primjera doista je mnogo; Bušmani, primjerice, golim okom vide četiri Jupiterova mjeseca, a maleni jednomotorni avion mogu čuti s udaljenosti od gotovo stotinu kilometara.

Simbolička kultura ograničava ljudsku komunikaciju presijecanjem i potiskivanjem kanala osjetilne svijesti. Tehnički sve posredovanja egzistencija prisiljava nas da iz vlastitih života isključimo većinu mogućih iskustava. Pada mi na um rečenica Williama Blakea: *Kad bi čovjek očistio vrata percepcije, sve što ga okružuje vidio bi onakvim kakvo jest — beskonačno. Jer, čovjek se sve više zatvara, tako da će naposljetku svijet promatrati kroz uski otvor svoje pećine*.

Laurens van der Post opisao je telepatsku komunikaciju među članovima afričkog naroda Kung, što je potaknulo Richarda Coana da taj oblik komunikacije protumači kao *alternativno rješenje, a ne tek kao preludij civilizaciji u kojoj živimo*.

Godine 1623., William Drummond je zapisao: *Slatka li su zadovoljstva što čula ih nose duši. Ona su dveri i prozori njezina znanja, izvori njezina ushita*. Štoviše, ono *Ja* — ako već ne i *duša* — jednostavno ne može postojati bez tjelesnih osjeta. Postoje, dakako, nadosjetilna stanja; no, jačanjem simboličke kulture, naša su čula neprijeporno pripitomljena: ukroćena, odvojena, smještena u znakoviti hijerarhijski poredak. Pod znakom moderne linearne perspektive, vid ima prevlast budući da je najmanje izravan i udaljuje više od svih drugih čula. U tom smislu poslužio je kao sredstvo kojim je pojedinac preobražen u gledatelja, svijet u spektakl, a tijelo u objekt ili primjerak. Premoć vizualnog nikako nije slučajna jer prekomjerno uzdizanje vida ne samo da smješta onoga koji vidi izvan onoga što on/a vidi, nego stvara temeljne pretpostavke za uspostavu kontrole i dominacije. Prostor zvuka ili slušanja bio bi, kao vrhunac svih čula, bitno neprimjereniji kultiviranoj civilizaciji s obzirom na to da zvuk u jednakoj mjeri prodire u govornika i slušatelja.

Ostala osjetila još više gube na vrijednosti. Njuh, koji je počeo gubiti na vrijednosti s pojavom kulture, nekoć je bio jednom od ključnih poveznica između čovjeka i svijeta. Literatura, koja tematizira spoznajne procese, gotovo potpuno zanemaruje osjetilo njuha, a važnost tog osjetila izrazito je ograničena u ljudskome životu. Njuh, naime, nema nikakve važnosti kad je riječ o vladanju; štoviše, s obzirom na to da mirisi mogu izravno prizvati davna sjećanja, možda to osjetilo ima i određenu protuvladalačku dimenziju. Lewis Thomas napominje kako je *čin mirisanja nečega, bilo čega, nevjerovatno sličan činu mišljenja*. A ako to trenutačno i nije tako, onda je nekoć zasigurno bilo i trebalo bi ponovno biti.

Prostor taktilnih iskustava ili dodirne zgođe još je jedan osjetilni registar koji bismo trebali odbaciti u korist simboličkih nadomjestaka. U sintetičkoj, radom zaokupljenoj, odalečenoj egzistenciji poput naše, osjetilo dodira gotovo nužno gubi važnost. Čovjek jednostavno nema vremena za taktilne podražaje ili komunikaciju, iako izostanak dodira očito ima negativne posljedice. Mnogobrojne nijanse osjetilnosti i nježnosti polako nestaju, a opće je poznato da se novorođenčad i djeca koju nisu u dovoljnoj mjeri dodirivali, nosili i milovali, sporije razvijaju te počesto pokazuju znakove emocionalne zakočenosti.

Dodirivanje prema definiciji podrazumijeva osjećanje; biti *dirnut* znači osjećati emocionalni pomak; isto vrijedi i za spomenuto čulo dodira, pri čemu povezanost jasno izlazi na vidjelo u frazi *ostati u dodiru [keep in touch]*. Uzmicanje te kategorije osjetilnosti imalo je goleme posljedice. Obnova dodira u jednom novopočuljenom, novosjedinjenom svijetu unijet će jednako golema poboljšanja u naše živote. Baš kao što uzvikuje Tommy, u istoimenoj rock-operi grupe The Who: *Vidi me, osjeti me, dodirni me, iscijeli me...*

Poput životinja i biljaka, zemlje, rijeka i ljudskih osjećaja, čula su sve više izolirana i zatumljena. No, već u Aristotelovu nacrtu *primjerenog univerzuma, svaki osjet ima primjereno mjesto*.

Freud, Marcuse i drugi, uvidjeli su da civilizacija zahtijeva sublimaciju potisnuća užitaka koji proizlaze iz neposrednih čulnih

trebna; čini se, naime, da u to vrijeme još nisu postojali podjela rada, jasno odvajanje uloga i teritorijalna svijest. Usporedno s pojavom napetosti i tjeskobe u društvenom životu, pojavili su se umjetnost i ostatak kulture kao odgovor na uznemiravajuća zbivanja.

Poput religije, umjetnost je iznikla iz snažnog osjećaja nelagode koji je, nepoznat i sveobuhvatan, duboko i snažno uznemirio tadašnjeg čovjeka. Godine 1900., Hirn je pisao o ranome nezadovoljstvu koje je potaknulo umjetničko traganje za *punijim i dubljim izrazom kao nadomjeskom za nedostatke novog načina života*. No, kulturalna rješenja ne dopiru do dubljih iščašenja kojih su ta ista rješenja zapravo dio. Prema mišljenju različitih autora, od Henryja Millera do Theodora Adorna, u otuđenom svijetu umjetnost bi jednostavno bila suvišna. Ono što je umjetnost neuspješno nastojala dosegnuti i izraziti, iznova bi postalo stvarnošću, protuotrovom zaboravljene kulture.

Umjetnost je jezik te, poput rituala, predstavlja jednu od prvih kulturalnih i simboličkih institucija. Julia Kristeva pisala je o *bliskoj povezanosti gramatike i rituala*, a proučavanja vedskih rituala pokazala su Fritzu Staalu da se njihov oblik i sadržaj potpuno mogu objasniti sintaksom. Kao što je napomenuo Chris Knight, *govor i ritual međuovisni su oblici jednog i istog simboličkog područja*. Kao ključan čimbenik proboja kulturalnog u ljudske odnose, ritual je više od sredstva za raščlambu ili propisivanje osjećaja; on je i formalizacija blisko povezana s uspostavom hijerarhije i formalne vladavine nad pojedincima. Sva znana plemenska društva i rane civilizacije imale su hijerarhijske ustroje zasnovane na ritualnim strukturama i odgovarajućim konceptualnim sustavom ili su bile povezane s njima.

Primjera povezanosti rituala i nejednakosti, čiji razvoj prethodi pojavi zemljoradnje, ima vrlo mnogo. Obredi imaju ulogu sigurnosnog ventila za otpuštanje pritiska koji se javlja kao posljedica novonastalih podjela u društvu i radu, te uspostavljaju i održavaju društvenu koheziju. Prije toga, sredstva za sjedinjenje društva, ko-

u tim neplodnim tehno-nacrta. Lieberman izlaže kratku i fundamentalnu ispravku: *Ljudski je jezik proizvod čitava ljudskog stanja.*

Izvorno značenje latinskoga pojma *definirati* jest ograničiti ili privesti kraju. Jezik utoliko počesto ograničava iskustvo, umjesto da nas prema njemu otvara. U snovima, zbivanja nisu izražena riječima, baš kao što zaljubljeni parovi često komuniciraju bez primjene verbalne simbolizacije. Čime je to, dakle, jezik unaprijedio ljudski duh? Godine 1976., von Glasersfeld se zapitao *hoćemo li, u nekoj dalekoj budućnosti, i dalje smatrati da je jezik neupitno potpomogao opstanak života na ovome planetu.*

Numerički simbolizam također je od presudne važnosti za razvoj kulturalnog svijeta. U mnogim primitivnim društvima još se smatra da brojanje živih bića donosi nesreću, pri čemu je riječ o protumaterijalističkom stajalištu vezanom uz primitivno shvaćanje prema kojemu imenovati nekoga znači steći vlast nad tom osobom. Brojanje, poput imenovanja, dio je procesa pripitomljavanja. Podjela rada upravljena je na količinski odredivo, za razliku od onoga što je po sebi cjelovito, jedinstveno i nefragmentirano. Broj je nadalje nužan za apstrahiranje koje je inherentno razmjerni dobara, te je uvjet uspona znanosti i tehnologije. Sklonost mjerenju sastavnica je deformiranog oblika znanja koje teži kontroli svojega objekta, a nikako ne razumijevanju.

Stajalište prema kojemu *čovjek posve poima stvari isključivo posredstvom umjetnosti*, uvriježeno je mišljenje koje potvrđuje našu ovisnost o simbolima i reprezentacijama. *Činjenica da je izvorna sva umjetnost bila „sveta”* (Eliade), odnosno da je pripadala zasebnoj sferi, svjedoči o izvornome statusu i funkciji umjetnosti.

Umjetnost pripada najranijim oblicima ideologijskih i obrednih izraza koji su se razvili usporedno s religijskim shvaćanjima, osmišljenim u svrhu održanja života zajednice koja se počela fragmentirati. Riječ je o sredstvima koja su omogućila društvenu integraciju i ekonomijsku diferencijaciju i to vjerojatno uspostavom pravila koja određuju pripadnost, staus i položaj. Prije toga, tijekom gornjeg paleolitika, sredstva za osiguranje društvene kohezije nisu bila po-

podražaja, kako bi se čovjeka moglo pretvoriti u instrument rada. Snaženjem mreže simboličkoga, društvena kontrola posve svjesno i namjerno onemoćuje tijelo. Otušeni protusvijet, napredovanjem podjele rada gonjen prema sve većem otušenju, upokoruje vlastite somatske senzacije i ispada iz fundamentalnih ritmova čovjekova života.

Konačni raskol uma i tijela, pripisan Descartesovim formulacijama, ključna je sastavnica modernoga društva. Takozvana *kartezijska tjeskoba*, koja je zahvatila čitav intelektualni i moralni spektar, razriješana je potiskivanjem osjetilne i strastvene dimenzije ljudske egzistencije. Riječ je, dakako, o već spomenutom nagnuću pripitomljavanja koje leži u samom temelju kulture, o strahu od gubitka kontrole koji se svom silom oborio na čula. Nakon što je čulna spoznaja učinkovito izbrisana iz spoznajnog registra i nakon što joj je otpisana svaka važnost po pitanju istine i poimanja, znanost i tehnologija osigurale su teoretsko dopuštenje da nastave svoj razvoj bez ikakvih ograničenja.

Pošto su posljedice takve pogodbe postale očite, javila se snažna reakcija protiv simboličkoga pothvata koji nas sve više pritišće i dohvaća svaki djelić našega bića. *Ne dođemo li uskoro „k sebi”*, piše David Howes, *mogućnost da stvorimo bilo kakvu alternativnu opciju toj kvazi-egzistenciji, koju se u našoj „civilizaciji slike” naziva životom, bit će zauvijek izgubljena.* Zadaća bi kritike stoga ponajprije trebala biti da nam pomogne shvatiti što treba učiniti kako bismo došli do trenutka istinske prisutnosti čovjeka među drugim ljudima, ali i u svijetu koji ga okružuje.

Čini se da je prvo odvajanje, posljedica pojave vremena, zbog kojeg je čovjek izgubio osjećaj prisutnosti sebe samoga. Snaženje kategorije vremena u izrazitoj je vezi s procesom otušenja. Ako je, prema riječima Lévi-Straussa, *ključno obilježje divljega uma njegova bezvremenost*, život tu i sada izgubljen je posredovanjem različitih kulturalnih intervencija. *Sadaprisutnost* uzmiče pred simboličkim, a to odbacivanje neprekidne sadašnjosti trenutak je rođenja vremena. I dok se predstave učinkovito opiru snazi neposrednih opažaj-

nih iskustava, čovjek posrće pod onime što Eliade naziva *terorom povijesti*.

Mit o vječnom vraćanju Mircea Eliadea upućuje na strah što su ga sva primitivna društva osjećala prema povijesti, odnosno prema prolasku vremena. S druge strane, civilizacija nastoji slaviti našu uronjenost u taj temeljni kulturalni konstrukt. Prema Leroi-Gourhanu, okretanje vremenu *ljudski je čin par excellence*. Naši opažaji postali su toliko određeni i zasićeni vremenom da je gotovo nemoguće zamisliti potpuni nestanak vremena: iz istog razloga u ovome je trenutku vrlo teško zamisliti neotuđen, nesimbolički, nefragmentiran društveni život.

Prema riječima Dalea Petersona i Jane Goodall, povijest je obilježena potpunim zaboravom čovjekova porijekla. Njihovo poticajno djelo *Vizije Kalibana* također napominje kako je naša amnezija vrlo vjerojatno počela s razvojem jezika kao izvora simboličkog svijeta. Poredbena jezikoslovka Mary LeCron Foster vjeruje kako jezik nije stariji od pedeset tisuća godina te da se pojavio usporedno s prvim sklonostima prema umjetnosti, ritualu i društvenoj diferencijaciji. Verbalna je simbolizacija utoliko glavno sredstvo ustanovljenja, određivanja i održavanja kulturalnog svijeta, kao i strukturiranja našega mišljenja.

Kao što je Hegel napomenuo, dovesti jezik u pitanje znači dovesti u pitanje samo postojanje. Važno je, međutim, oduprijeti se takvim pretjeranim prosudbama i uzeti u obzir, primjerice, razliku između kulturalne važnosti jezika i njemu prirodnih ograničenja. Držati kako smo mi i svijet tek puke jezičke tvorevine, samo je drugi način ukazivanja na sveprodornost i svenadzornost simboličke kulture. No, Hegelov iskaz odlazi doista predaleko, a tvrdnja Georgea Herberta Meada o jeziku kao uvjetu uma, jednako je pretjerana i pogrešna.

Jezik preoblikuje mišljenje i komunikaciju, ali im ni u kom slučaju nije istovjetan. Prema Vendleru, mišljenje je u biti neovisno o jeziku. Promatranje pacijenata kojima su oduzeti svi oblici govora i jezika pokazalo je da intelekt ostaje snažan čak i bez tih sastavnica.

Tvrdnja prema kojoj jezik uvelike unapređuje mišljenje također je upitna, utoliko što istraživanja s djecom i odraslima to jednostavno ne potvrđuju. Jezik, dakle, očito nije nužan uvjet mišljenja.

Verbalna komunikacija je dio odmicanja od društvene zbilje određene odnosima *licem u lice*, koji omogućava tjelesno odvajanje. Riječ uvijek stoji među ljudima koji se žele međusobno povezati, te sve one stvari koje uopće nije potrebno govoriti stavlja pod imperativ izricanja. Čini se razumnim reći da smo, iskoračivši iz nejezičnog stanja, zapravo bitno zastranili. Možda upravo ta pretpostavka leži u temelju prosudbe Georgea W. Morgana prema kojoj *gotovo ništa u ovome raščaranoj svijetu nije izvrgnuto tolikim osudama i sumnjičenjima kao što je riječ*.

Komunikacija izvan okvira civilizacije uključivala je sva čula i upravo se ta značajka smatra razlogom otvorenosti i darežljivosti skupljača lovaca. Pismenost nas je uvela u društvo razjedinjenih i okrnjenih čula, pri čemu se to osjetilno uskraćivanje — poput same pismenosti — prihvaća kao neminovnost.

Kultura i tehnologija postoje zbog jezika. Mnogi su ljudi govor vidjeli sredstvom koordinacije rada, odnosno ključnim dijelom tehnike proizvodnje. Jezik je presudno važan za ustanovljenje pravila rada i razmjene koja dolaze kao posljedica podjele rada, dok su specijalizacije i standardizacije kasnije ekonomije zapravo paralelizmi onih jezičnih. Vođena simbolizacijom, javlja se nova vrsta mišljenja koja svoj puni ostvaraj nalazi u kulturi i tehnologiji. Međuovisnost jezika i tehnologije očita je barem kao ona između jezika i kulture; njezin rezultat je ubrzano svladavanje prirodnoga svijeta koje je u biti istovjetno uspostavi kontrole nad nekoć autonomnim i osjetilnim pojedincem.

Noam Chomsky, vodeći teoretičar jezika, čini tešku i nazadnu pogrešku kad jezik određuje *prirodnim* vidom *esencijalne ljudske prirode*, koji je čovjeku prirodan i neovisan o kulturi. Njegovo kar-tezijansko stajalište um vidi apstraktnim strojem koji je predodređen za pronalaženje nizova simbola i manipulaciju tim simbolima. Konceptima poput porijekla ili otuđenja jednostavno nema mjesta